

تحلیل تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی در شهرستان ملکان

حجت ورمزیاری*^۱ - بابک ایمانی^۲

۱. استادیار دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی، دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۹/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۱/۲۹

چکیده

توسعه کارآفرینی و تداوم فعالیت بنگاه‌های اقتصادی در محیط‌های کسب‌وکار متغیر و چالش‌برانگیز، در گرو شناخت تاب‌آوری و برنامه‌ریزی برای تقویت آن در کسب‌وکارها است. بسیاری از بنگاه‌های کوچک و متوسط روستایی در اثر عدم تاب‌آوری مناسب، در سال‌های ابتدایی با شکست مواجه می‌شوند. در این راستا این مقاله با روش کمی، به بررسی تاب‌آوری مالکان کسب‌وکارهای روستایی و واکاوی ساختار عاملی تاب‌آوری کسب‌وکار آن‌ها پرداخته است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر گردآوری داده‌ها، پیمایشی است. نمونه آماری پژوهش، ۱۲۰ نفر از مالکان کسب‌وکارهای روستایی غیرکشاورزی شهرستان ملکان استان آذربایجان شرقی بودند. ابزار پژوهش، پرسشنامه استاندارد بود که با استفاده از مقیاس تاب‌آوری کانر- دیویدسون (CD-RISC) و مقیاس تاب‌آوری در طول عمر کسب‌وکار (LRS-B) طراحی شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS23 انجام شد. نتایج تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد که شش عامل تطابق و آینده‌نگری (۲۳٪)، تعامل با مشتریان (۱۴٪)، موقعیت‌طلبی (۱۱٪)، حمایت خانوار (۸٪)، برنامه‌ریزی راهبردی (۷٪) و حمایت دولت (۶٪) در مجموع حدود ۶۹٪ واریانس سازه تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی را تبیین کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد مقاومتی، آینده‌نگری، تاب‌آوری، تطابق، شهرستان ملکان، کسب‌وکار روستایی

مقدمه

نواحی روستایی به عنوان کانون تولید کشور محسوب می‌شوند و نقش اساسی در تأمین استقلال ایران به ویژه از منظر امنیت غذایی دارند. روستاها دارای قابلیت‌های اقتصادی فراوانی هستند که در صورت برنامه‌ریزی صحیح، می‌توان با شکوفایی آن‌ها، اقتصاد پویا و متنوعی را در نواحی یادشده پدید آورد. کسب و کارهای روستایی مهم‌ترین عنصر اقتصاد روستایی هستند که سبب اشتغال‌زایی و کاهش بیکاری، افزایش درآمد و افزایش بهره‌وری می‌شوند. در تعریف کسب و کارهای روستایی، سه معیار و پارامتر را می‌توان مدنظر قرار داد: اول اینکه به روستائیان خدمات ارائه دهند، دوم اینکه در منطقه روستایی واقع شده باشند و سوم اینکه به عرضه و فروش خدمات و محصولات روستائیان اعم از مواد غذایی و سایر تولیدات طبیعی، صنایع دستی، فعالیت‌های تفریحی و یا کالاهای محیط‌زیستی پردازند (Bosworth, 2012). بخش مهمی از این کسب و کارها، بنگاه‌های غیرکشاورزی روستایی هستند که با ایجاد منابع جدید درآمد در خارج از مزرعه، موجب تنوع بخشی درآمد روستائیان می‌شوند (علی‌میرزایی و همکاران، ۱۳۹۰).

امروزه عواملی مانند تغییر در سیاست‌های کلان و خرد، شکل‌گیری رقبا، تحولات جمعیت‌شناختی و تغییر ترجیحات و ذائقه مشتریان، محیط پرتلاطمی را برای بنگاه‌های اقتصادی به ویژه کسب و کارهای روستایی ایجاد می‌کنند. تغییرات بیرونی و تهدیدهای موجود برای کشورهای مختلف، آن‌ها را در پی اتخاذ راهکارهایی برای افزایش قدرت انعطاف‌پذیری، تاب‌آوری و رقابت‌پذیری اقتصاد خود برانگیخته است. برای نمونه، کشور مالزی در برنامه یازدهم توسعه خود (۲۰۲۰ - ۲۰۱۶) افزایش تاب‌آوری اقتصاد این کشور را مدنظر قرار داده است و اقدام‌ها و برنامه‌هایی را در این راستا پیش‌بینی کرده است (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۴). در حقیقت، یکی از مهم‌ترین شروط تحقق اقتصاد مقاومتی، بهبود تاب‌آوری اقتصاد در برابر تکان‌های داخلی و خارجی است؛ به گونه‌ای که برای یک ملت، حتی در شرایط فشار و تحریم، زمینه رشد و شکوفایی را فراهم می‌کند و طراحی‌های دشمن را برای ضربه زدن به رشد، اشتغال و رفاه ملی، خنثی و بی‌تأثیر می‌کند.

بنابراین در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه کارآفرینی و اشتغال‌زایی، باید راهکارهای مشخصی برای تداوم فعالیت بنگاه‌های اقتصادی پیش‌بینی و عملیاتی شود. اتخاذ این رویکرد در کسب‌وکارهای روستایی اهمیت بیشتری دارد، چرا که این نواحی به‌طور معمول دچار انزوای جغرافیایی بوده و سرمایه‌های انسانی، نهادی و مالی ضعیف‌تری نسبت به نواحی شهری دارند. در این راستا، تاب‌آوری^۱ کسب‌وکارهای روستایی در برابر چالش‌ها و فشارها مطرح می‌شود.

از سال ۲۰۰۰، موجی از علاقه نسبت به کاربرست تفکر تاب‌آوری در طیفی از علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری شامل برنامه‌ریزی بلایا، جغرافیای اقتصادی، مطالعه‌های شهری و منطقه‌ای، تغییر اقلیم، توسعه محلی، برنامه‌ریزی فضایی و مطالعات جوامع شکل گرفته است. همچنین در سال‌های اخیر تاب‌آوری به موضوع در حال پدیداری در مطالعه‌های روستایی مبدل شده است (Scott, 2013). با وجود این، توجه نکردن به بهبود مستمر تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، یکی از دلایل نبودن تنوع‌بخشی مناسب مشاغل روستایی و در نتیجه، بالاتر بودن نرخ اشتغال ناقص در نواحی روستایی می‌تواند باشد. میزان این نرخ در نواحی روستایی (۱۲/۶) و در نواحی شهری (۷/۲) در سال ۱۳۹۴ بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). با وجود این یکی از مهم‌ترین متغیرها در تنوع‌بخشی، پویایی و رقابت‌پذیری اقتصاد روستایی، شناسایی عوامل اثرگذار بر تاب‌آوری و توجه به آن‌ها در برنامه‌ریزی و مدیریت بنگاه‌های اقتصادی روستایی است.

با وجود اهمیتی که تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی در تاب‌آوری اقتصاد ملی (Steiner & Cleary, 2014) و توسعه کارآفرینی روستایی دارد، اما مطالعه‌های منتشر شده در کشور تاکنون به‌صورت مستقیم و خاص به موضوع تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی نپرداخته است. در حال حاضر مشخص نیست که چه شاخص‌هایی مقوله تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی را تبیین می‌کنند.

1. Resilience

لذا این پژوهش با هدف تحلیل میزان تاب آوری کسب و کارهای روستایی و ساختار عاملی این برسازه از دیدگاه مالکان کسب و کارهای یادشده انجام شده است. تحقیق کنونی در پی یافتن پاسخ مناسب به این سؤال اساسی است که تاب آوری کسب و کارهای روستایی شهرستان ملکان در چه وضعیتی قرار دارد و چه عواملی آن را تبیین می کنند؟ از آنجایی که این مطالعه، اولین تحقیق داخلی در زمینه بررسی تاب آوری کسب و کارهای روستایی است، از این رو می تواند دریچه نوینی را به روی محققان کشور بگشاید. همچنین بر مبنای یافته های این تحقیق، سیاست گذاران و مجریان می توانند سیاست ها و برنامه های مناسبی را برای بهبود تاب آوری کسب و کارهای روستایی وضع و اجرا کنند.

مروری بر ادبیات و پیشینه تحقیق

نیل ادگر^۱ از نخستین اندیشمندان علوم اجتماعی بود که براساس رویکردهای بوم شناختی به تاب آوری، مفهوم تاب آوری را در بُعد اجتماعی به کار گرفت. به طور کلی دو رهیافت نسبت به تاب آوری وجود دارد. رهیافت اول، تعادل یا جهش به عقب^۲ نام دارد و مبتنی بر مفروض های برگشت به وضعیت نرمال است. رهیافت دوم، رهیافت تکاملی یا جهش به جلو^۳ است که بر ظرفیت سازگاری و گذار تأکید دارد (Scott, 2013). مفهوم تاب آوری از دیدگاه های مختلف مطرح و مطالعه شده است که در ادامه به آن ها پرداخته می شود.

تاب آوری روستایی

تاب آوری روستایی به مفهوم ظرفیت مناطق روستایی به مثابه نظام های پویای اجتماعی - بوم شناختی، برای سازگاری با محیط های بیرونی دگرگون شونده است، به نحوی که استاندارد رضایت بخش زندگی حفظ شود (Heijman et al., 2007). منابع طبیعی و انسانی، سرمایه گذاری ها و زیرساخت ها و عوامل نامحسوس مانند سرمایه اجتماعی و دانش محلی، در

-
1. Neil Adger
 2. Bounce-backward
 3. Bounce-forward

شکل‌گیری فرایندهای نوآورانه و سازگار شونده برای روبه‌رو شدن با تغییرات متعدد ناشی از مخاطره‌های طبیعی یا بحران اجتماعی - اقتصادی اثر گذارند (Anthopoulou et al., 2017).

تاب‌آوری جامعه

تاب‌آوری جامعه، ظرفیت یک نظام برای جذب و حل اختلال‌ها و سازماندهی مجدد خود در حین تغییر به نحوی است که کماکان همان کارکرد، ساختار، هویت و بازخوردها را حفظ کند (Folke, 2006). تاب‌آوری جامعه به مثابه حفظ، توسعه و مداخله دادن منابع جامعه توسط اعضای آن برای رسیدن به شکوفایی در فضایی است که تغییر، حتمی بودن، پیش‌بینی‌ناپذیری و رویدادهای غیرمنتظره از ویژگی‌های آن هستند (Magis, 2010). تاب‌آوری جامعه می‌تواند از سه بُعد اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی مدنظر قرار گیرد (Steiner and Atterton, 2015).

تاب‌آوری فردی

مفهوم تاب‌آوری فردی که از علوم طبیعی وارد ادبیات روانشناسی شده است (Miller & et al, 2010) به زبان ساده عبارت است از سازگاری موفقیت‌آمیز فرد به‌رغم وجود تهدیدها و شرایط نامطلوب محیطی (Masten, 2004). تاب‌آوری فرایندی است که در آن افراد، منابع داخلی و محیطی را برای مدیریت یا سازگاری با فشارها و شوک‌های مهم زندگی روزمره به کار می‌گیرند (Windle, 2010) و شامل اجزای عاطفی - شناختی (به‌عنوان مثال، احساس کنترل، نگرش مثبت) و ظرفیت‌های رفتاری (سخت‌کوشی) است.

یکی از مقیاس‌های بین‌المللی در این زمینه، مقیاس تاب‌آوری کانر - دیویدسون (CD-RISC) است. هدف این مقیاس سنجش میزان تاب‌آوری در طیف متنوعی از افراد با بررسی پنج عامل (۱) صلاحیت شخصی، استانداردهای بالا و سخت‌کوشی؛ (۲) اعتماد به استعدادهای ذاتی خود، تحمل‌پذیری در برابر احساس‌ها و آثار منفی و آثار تقویت‌کننده فشار؛ (۳) پذیرش مثبت فرصت‌ها و روابط ایمن؛ (۴) کنترل و (۵) معنویت است. هر چه امتیاز فرد از این مقیاس بالاتر باشد، میزان تاب‌آوری فرد پاسخ‌دهنده بیشتر خواهد بود و برعکس (Danica & et al, 2014).

تاب‌آوری کسب‌وکار

ایده تاب‌آوری کسب‌وکار در مقایسه با سایر انواع تاب‌آوری، موضوع به نسبت جدیدی است (Tompkins, 2007). بقاء و توسعه سازمان‌های فعال در محیط کسب‌وکار آشفته امروزی، تا حد زیادی به ظرفیت تاب‌آوری آن‌ها بستگی دارد (Roggio, 2011). تاب‌آوری کسب‌وکار به طور گسترده به ظرفیت سازمان برای خوب عمل کردن، صرف نظر از محیط اقتصادی یا محیط سازمانی مربوطه اشاره دارد. این تاب‌آوری می‌تواند از طریق اجرای راهبردهای مدیریت ریسک (Tompkins, 2007) و یا با اتخاذ شیوه مدیریت نوآورانه‌ای رخ دهد که سازمان‌ها را برای مقابله با چالش‌های اجتناب‌ناپذیر آماده می‌کند (Roggio, 2011).

با توجه به هدف این مطالعه، در ادامه ابتدا نتایج برخی از مهم‌ترین مطالعه‌های تجربی مرتبط در زمینه تاب‌آوری عموم کسب‌وکارها و سپس در حوزه تاب‌آوری و کسب‌وکارهای روستایی ارائه می‌شوند. استفنسون و همکاران^۱ (۲۰۱۰) در مطالعه بهینه‌کاو تاب‌آوری کسب‌وکار در نیوزیلند، دو بُعد غالب مشتمل بر سیزده شاخص تاب‌آوری را به عنوان معیارهای تاب‌آوری سازمانی شناختند. این دو بُعد شامل «برنامه‌ریزی»^۲ و «ظرفیت انطباقی»^۳ بود (Roggio, 2014).

از سوی دیگر، در مطالعه‌ای در جنوب غربی استرالیا، ابعاد تاب‌آوری کسب‌وکار با استفاده از یک مقیاس جدید بررسی شد. این مقیاس با عنوان مقیاس تاب‌آوری در طول عمر کسب‌وکار (LRS-B) نامیده شد. مقیاس تاب‌آوری در طول عمر کسب‌وکار شامل ۳۵ گویه است که در ۵ حوزه شامل ۱- منابع درونی؛ ۲- حمایت خانواده از کسب‌وکار؛ ۳- منابع بیرونی شامل روابط جامعه؛ ۴- نوآوری، جست‌وجوی فرصت و سازگاری و ۵- مدیریت ریسک دسته‌بندی می‌شود (Ferguson & et al, 2010). روگیو (۲۰۱۱) با مطالعه‌ای تحت عنوان تاب‌آوری کسب‌وکارهای کوچک در غرب استرالیا، به این نتیجه دست یافت که بین تاب‌آوری مالک کسب‌وکار و تاب‌آوری کسب‌وکار او رابطه مثبتی وجود دارد (Roggio, 2011).

-
1. Stephenson & et al
 2. Planning
 3. Adaptive capacity

اشتاينر و كليري (۲۰۱۴) تحقيقي درباره‌ی ویژگی‌های کسب‌وکارهای روستایی تاب‌آور انجام دادند. کدگذاری داده‌های مربوطه با نرم‌افزار N-Vivo، نشان داد هشت عامل مسئولیت-های مالکان کسب‌وکارها؛ تنوع‌بخشی به کسب‌وکار؛ رویکرد ریسک‌پذیری؛ تخصص در کسب‌وکار و ایجاد بازار متمایز؛ رویکرد رشد و چشم‌انداز؛ موانع توسعه؛ پشتیبانی کسب‌وکار موجود و همکاری و شبکه‌سازی، بر تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی اثرگذارند. همچنین براساس نتایج این تحقیق، ترکیبی از مشخصات مالکان کسب‌وکارهای روستایی و ویژگی‌های کسب‌وکار می‌تواند به توسعه‌ی تاب‌آوری کسب‌وکارهای بیان شده کمک کند (Steiner & Cleary, 2014).

از سوی دیگر، در مطالعه‌ی کیفی که بر کسب‌وکارهای کوچک جوامع کشاورزی تحت تأثیر خشکسالی در استرالیا انجام شد، ویژگی‌های نگرش مثبت، تجربه‌ی زندگی و تمایل به تغییر، به‌عنوان برخی از ویژگی‌های فردی اثرگذار در تاب‌آوری مالکان کسب‌وکارها شناسایی شد (Schwarz & McRae-Williams, 2009).

دالز و سوسیلواتی (۲۰۱۵) در مطالعه‌ی خود نتیجه گرفتند که عدم وابستگی معیشت به یک منبع و تعریف مجموعه‌ای از راهبردهای معیشتی، مهم‌ترین رویکرد این کسب‌وکارها برای بهبود تاب‌آوری به هنگام بحران‌های اقتصادی بوده است (Dahles and Susilowati, 2015). از سوی دیگر، برتون و همکاران (۲۰۱۰) به تحلیل عوامل اثرگذار بر تاب‌آوری کسب‌وکارهای خانگی در نواحی روستایی و شهری آمریکا پرداختند. این تحقیق، به‌منظور اندازه‌گیری تاب‌آوری کسب‌وکارهای خانگی، نظر مالکان بنگاه‌ها را درباره‌ی هفت تنش ناشی از مشکلات بنگاه در زندگی خانوادگی آن‌ها بررسی کرد. این تنش‌ها شامل شفافیت نقش، قدرت تصمیم‌گیری، برابری در مالکیت، انصاف در پرداخت حق‌الزحمه، توفیق نداشتن در رفع کشمکش‌های بنگاه، حجم کار غیرمنصفانه و رقابت بر سر منابع بین خانواده و بنگاه بود. نتایج رگرسیون سلسله‌مراتبی، نشان داد که از بین متغیرهای سرمایه‌های اجتماعی، انسانی، مالی، کمک‌های دولت مرکزی در برابر بلایای طبیعی و چالش‌های درون و برون‌بنگاهی، سه متغیر سرمایه‌ی اجتماعی، چالش‌های درون و برون‌بنگاهی و کمک‌های دولت مرکزی اثر معنی‌دار

1. Niche market

داشته و در مجموع ۴۵ درصد از واریانس تاب آوری کسب و کارهای خانگی را تبیین کردند. همچنین اشتاینر و آرتون (۲۰۱۵) به بررسی نقش بنگاه‌های خصوصی در تاب آوری محلی در نواحی روستایی استرالیای جنوبی پرداختند. این مطالعه نشان داد که کسب و کارهای روستایی به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر توسعه و تاب آوری محلی اثر گذارند.

بر اساس جمع‌بندی مطالعات پیشین، تاکنون مفهوم تاب آوری از زوایای گوناگونی شامل تاب آوری روستایی، تاب آوری جامعه، تاب آوری فردی و تاب آوری کسب و کار تحلیل و بررسی شده است. اما با وجود مطالعه‌های به نسبت فراوان در حوزه تاب آوری روستایی، مطالعه‌های تجربی اندکی در زمینه تاب آوری کسب و کارهای روستایی انجام شده است که محققان توجهی به ساختار عاملی این مقوله نکرده‌اند. بررسی رابطه بین تاب آوری فردی مالک و تاب آوری کسب و کارهای روستایی نیز از دیگر مواردی است که در مطالعه‌های پیشین کمتر مورد تحلیل قرار گرفته است. در این راستا، این پژوهش اقدام به پر کردن خلأ یادشده با کاربست مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار، در بستر کسب و کارهای روستایی شهرستان ملکان و واکاوی کمی ساختار عاملی آن کرده است.

این مقیاس را می‌توان مبتنی بر رهیافت تکاملی تاب آوری ارزیابی کرد که بر ظرفیت سازگاری و گذار به سمت وضعیت بهتر در شرایط چالش برانگیز و دگرگون‌شونده تأکید دارد. در چارچوب این مقیاس، کسب و کاری تاب آور است که ضمن بهره‌گیری مناسب از منابع درونی و برقراری روابط مناسب با جامعه، از حمایت خانواده برخوردار بوده و با ایفای کارکردهای نوآوری، جست‌وجوی فرصت، سازگاری و مدیریت ریسک خود را به خوبی با شرایط مختلف در راستای دستیابی به اهداف معین سازگار می‌کند. بررسی رابطه بین تاب آوری فردی مالک و تاب آوری کسب و کارهای روستایی نیز از دیگر مواردی است که در مطالعه‌های پیشین کمتر مورد تحلیل قرار گرفته است.

روش‌شناسی

این پژوهش به لحاظ هدف، کاربردی، از نظر درجه کنترل، میدانی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها، پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق شامل مالکان کسب و کارهای روستایی غیرکشاورزی شهرستان ملکان استان آذربایجان شرقی بود. تعداد ۱۲۰ نفر از مالکان کسب-

و کارهای روستایی به روش نمونه‌گیری در دسترس (به دلیل نبودن چارچوب نمونه‌گیری مشخص)، در ۸ روستای شهرستان ملکان که کسب‌وکارهای غیرکشاورزی در آن روستاها رونق و فراوانی بالایی داشتند، مطالعه شدند. ابزار اصلی تحقیق پرسشنامه استاندارد بود که روایی آن توسط پانل متخصصان و پایایی آن از طریق آلفای کرونباخ تأیید شد. گویه‌های پرسشنامه در اندازه‌گیری تاب‌آوری مالکان کسب‌وکارهای روستایی، از مقیاس استاندارد تاب‌آوری کانتر-دیویدسون (CD-RISC) و در سنجش تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، از مقیاس تاب‌آوری در طول عمر کسب‌وکار (LRS-B) استخراج شد. مقدار آلفای کرونباخ مقیاس تاب‌آوری مالکان کسب‌وکارهای روستایی ۰/۸۹ و مقیاس تاب‌آوری در طول عمر کسب‌وکارها ۰/۹۰ به دست آمد. جدید بودن واژه تاب‌آوری، جمع‌آوری اطلاعات میدانی را با دشواری همراه کرده بود؛ به طوری که بیشتر پرسشنامه‌های تحقیق توسط محققان و به صورت حضوری و با تشریح تاب‌آوری و سؤالات مربوطه تکمیل شد.

حجم نمونه توصیه شده در مطالعه‌های مبتنی بر تحلیل عاملی، ۱۰ الی ۲۰ نفر به ازای هر متغیر تعیین شده است (Thompson, 2004). البته گرساچ (Gorsuch, 1983) حداقل مطلق را پنج نفر به ازای هر متغیر پیشنهاد کرده است، با این شرط که حجم نمونه در هیچ حالتی کم‌تر از ۱۰۰ نفر نشود. تجزیه و تحلیل اطلاعات، از طریق نرم‌افزار SPSS²³ و با استفاده از ضریب تغییرات، ضریب همبستگی پیرسون و تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی انجام شد. این تکنیک برای تحلیل عوامل برساننده مقوله «تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی» استفاده شد.

یافته‌ها

توصیف جمعیت شناختی

یافته‌های این پژوهش نشان داد ۵۵ نفر از مالکان کسب‌وکارهای روستایی (۴۵/۸٪) در دامنه سنی ۲۶-۳۵ سال قرار داشتند و میانگین سنی آن‌ها ۳۳ سال بود. همچنین ۶۱ نفر از ایشان (معادل ۵۰/۸٪) سطح تحصیلات ابتدایی تا راهنمایی داشتند و ۹۲ نفر (معادل ۷۶/۷٪) متأهل، ۱۱۲ نفر (معادل ۹۴٪) مرد و همچنین ۱۰۶ نفر (معادل ۸۸/۳٪) آن‌ها در روستا ساکن بودند. از سوی دیگر ۸۶ نفر (معادل ۷۱/۷٪) اظهار داشتند که هیچ دوره آموزشی در رابطه با کسب‌وکار

خود نگذرانده‌اند. معادل ۵۲/۵٪ از کسب و کارهای مطالعه شده نیز جزء کسب و کارهای و مصالح ساختمانی دسته‌بندی شدند (جدول ۱).

جدول ۱. ویژگی‌های توصیفی پاسخگویان

متغیر	ویژگی‌ها	درصد فراوانی و تعداد
تاهل	مجرد	(/۲۳/۳)۲۸
	متاهل	(/۷۶/۷)۹۲
جنسیت	مرد	(/۹۴)۱۱۲
	زن	(/۶)۸
مکان سکونت	شهر	(/۸/۳)۱۰
	روستا	(/۸۸/۳)۱۰۶
	هر دو	(/۳/۳)۴
سطح تحصیلات	بی‌سواد	۰
	ابتدایی و راهنمایی	(/۵۰/۸)۶۱
	متوسطه و پیش‌دانشگاهی	(/۳۰)۳۶
	کاردانی و کارشناسی	(/۱۵)۱۸
	کارشناسی ارشد	(/۲/۵)۳
گذرانیدن دوره‌های آموزشی و فنی	دکتری	(/۱/۷)۲
	بله	(/۲۸/۳)۳۴
انواع کسب و کارهای مطالعه شده	خیر	(/۷۱/۷)۸۶
	خدمات کشاورزی	(/۸/۳)۱۰
	تولیدی و مصالح ساختمانی	(/۵۲/۵)۶۳
	فرآوری کشاورزی	(/۱۰/۸)۱۳
سن مالک (میانگین = ۳۳ سال)	خدمات عمومی	(/۲۸/۳)۳۴
	۱۴-۲۵	(/۲۱/۷)۲۶
	۲۶-۳۵	(/۴۵/۸)۵۵
	۳۶-۴۵	(/۲۲/۵)۲۷
	۴۶-۵۵	(/۸/۳)۱۰
	۵۶ >	(/۱/۷)۲

مأخذ: یافته‌های تحقیق

وضعیت تاب‌آوری کسب و کارهای روستایی و مالکان آنها

همان‌طور که اشاره شد، تاب‌آوری مالکان کسب و کارهای روستایی با استفاده از مقیاس تاب‌آوری کانر- دیویدسون اندازه‌گیری شد و سپس افراد براساس امتیاز ترکیبی، به سه گروه با تاب‌آوری ضعیف، متوسط و مناسب طبقه‌بندی شدند. نتایج بررسی‌ها نشان داد که به ترتیب ۴۴، ۴۷ و ۹ درصد مالکان مطالعه شده تاب‌آوری مناسب، متوسط و ضعیف دارند (جدول ۲). درگام بعدی، تاب‌آوری کسب و کارهای روستایی شهرستان ملکان با استفاده از ۲۴ گویه منتخب مقیاس تاب‌آوری در طول عمر کسب و کار، اندازه‌گیری و در سه گروه گزارش شد.

نتایج نشان داد حدود ۳۹ درصد کسب و کارها دارای تاب آوری بالا، ۵۱ درصد آنها دارای تاب آوری متوسط و ۱۰ درصد دارای تاب آوری پایین بودند (جدول ۳).

جدول ۲. طبقه بندی مالکان کسب و کارهای روستایی براساس میزان تاب آوری

گروهها	تعداد	درصد فراوانی	درصد تجمعی
ضعیف (۵۱-۷۱)	۱۱	۹/۲	۹/۲
متوسط (۷۱/۱-۹۱)	۵۶	۴۶/۷	۵۵/۸
مناسب (۹۱/۱-۱۱۱)	۵۳	۴۴/۲	۱۰۰

مأخذ: یافته های تحقیق

جدول ۳. طبقه بندی کسب و کارهای روستایی براساس میزان تاب آوری آنها

گروهها	تعداد	درصد فراوانی	درصد تجمعی
ضعیف (۵۹-۱۱۰/۶۶)	۱۲	۱۰	۱۰
متوسط (۱۱۰/۶۷-۱۶۲/۳۳)	۶۱	۵۰/۸	۶۰/۸
مناسب (۱۶۲/۳۴-۲۱۴)	۴۷	۳۹/۲	۱۰۰

مأخذ: یافته های تحقیق

جدول ۴. گویه های منتخب مربوط به تاب آوری مالک کسب و کار روستایی

اولویت	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه ها
۱	۰/۱۶۷۵	۰/۷۸۱	۴/۶۶۷	در شرایطی که راه حل روشنی برای مشکلاتم وجود ندارد، به کمک و نصرت پروردگار اطمینان دارم.
۲	۰/۱۸۷۱	۰/۸۲۵	۴/۴۰۸	در هر کاری بیشترین تلاشم را به عمل می آورم.
۳	۰/۲۰۱۲	۰/۸۶۲	۴/۲۸۳	ترجیح می دهم بیشتر بر خودم متکی باشم و بیشتر مشکلاتم را خودم حل کنم تا اینکه به دیگران وابسته باشم.
۲۲	۰/۳۵۱۵	۱/۱۳۴	۳/۲۲۵	وقتی با مشکلات مواجه می شوم سعی می کنم جنبه خنده دار و لذت بخش آنها را هم ببینم.
۲۳	۰/۳۹۵۱	۱/۱۲۳	۲/۸۴۲	در برخورد با مشکلات زندگی، گاهی لازم می شود که صرفاً براساس حدس و گمان عمل کنم.*
۲۴	۰/۴۷۳۴	۱/۴۲۰	۳/۰۰۰	چالش ها و مشکلات زندگی را دوست دارم.

مأخذ: یافته های تحقیق

توجه: گویه ها براساس طیف لیکرت پنج درجه ای (۱. کاملاً نادرست، ۲. بندرت درست، ۳. گاهی درست، ۴. اغلب درست و ۵. همیشه درست) اندازه گیری شد.*: این گویه معکوس شده است.

در ادامه به منظور اولویت بندی گویه های مربوط به تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی و تاب آوری کسب و کار آنها از ضریب تغییرات استفاده شد. نتایج به دست آمده از بررسی ضریب تغییرات گویه های تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی نشان داد که مالکان به ترتیب بیشترین توافق را درباره مصداق داشتن گویه های «اعتقاد و اعتماد داشتن به

نصرت پروردگار در شرایط نبود راه حل عادی برای مشکلات»، «به کار بستن نهایت اهتمام در کسب و کار» و «خوداتکایی در حل مشکلات» و کمترین توافق را به ترتیب درباره مصداق داشتن گویه‌های «علاقه به چالش‌ها و مشکلات»، «مواجهه با مشکلات تنها براساس حدس و گمان» و «توجه به جنبه خنده‌دار و لذت بخش مشکلات» داشته‌اند (جدول ۴).

درباره اولویت بندی گویه‌های تاب آوری کسب و کارهای روستایی، طبق نتایج به دست آمده از جدول (۵)، پاسخگویان بیشترین توافق را به ترتیب در مورد گویه‌های «اهمیت برنامه ریزی در موفقیت کسب و کار»، «متعهد بودن به شناسایی و کار بست بهترین اقدام‌ها» و «ضرورت داشتن چشم انداز و مأموریت» و کمترین توافق را به ترتیب در مورد گویه‌های «داشتن برنامه در مواجهه با سوانح و بلاای طبیعی»، «امیدوار و دلگرم بودن به آینده کسب و کارهای روستایی» و «توان مقابله با چالش‌های پیش روی کسب و کار» داشتند.

جدول ۵. گویه‌های منتخب مربوط به تاب آوری کسب و کارهای روستایی

اولویت	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۱	۰/۲۳۴۹	۲/۰۳۲	۸/۶۵۰	برنامه ریزی برای موفقیت یک کسب و کار مهم است.
۲	۰/۲۳۶۲	۱/۹۲۹	۸/۱۶۷	همیشه در پی شناسایی و استفاده از بهترین اقدام‌ها در کسب و کار خود هستم.
۳	۰/۲۷۸۳	۲/۰۹۴	۷/۵۲۵	داشتن چشم انداز و مأموریت برای یک کسب و کار مهم و ضروری است.
۲۶	۰/۵۸۲۰	۲/۷۵۰	۴/۷۲۵	کسب و کار من می‌تواند با تمام چالش‌های پیش روی خود مقابله کند.
۲۷	۰/۵۸۷۱	۲/۸۱۳	۴/۷۹۲	آینده کسب و کار من مطمئن و دلگرم کننده است.
۲۸	۰/۶۳۳۸	۲/۷۵۲	۴/۳۴۲	برنامه‌ای برای مقابله با سوانح و بلاای دارم.

مأخذ: یافته‌های تحقیق

توجه: گویه‌ها برگرفته از مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار (Ferguson & et al, 2010) هستند و پاسخگویان به هر کدام از آن‌ها نمره‌ای بین ۱۰ - ۱ اختصاص داده‌اند.

تحلیل همبستگی بین تاب آوری مالک و کسب و کار

به منظور بررسی همبستگی بین تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی و تاب آوری کسب و کار آن‌ها، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. یافته‌های به دست آمده از این آزمون نشان داد که بین تاب آوری مالک کسب و کار و تاب آوری کسب و کار رابطه مثبت و معنی داری (۰/۴۱) در سطح خطای یک درصد وجود دارد (جدول ۶).

جدول ۶. همبستگی بین تاب‌آوری مالک و تاب‌آوری کسب و کار

متغیر تصادفی اول	متغیر تصادفی دوم	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری
تاب‌آوری مالک	تاب‌آوری کسب‌وکار	۰/۴۱۴	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

تحلیل ساختار عاملی تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی

در ادامه به منظور شناسایی ابعاد تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، ۲۴ گویه مربوطه با تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی و چرخش از نوع واریماکس تحلیل شدند. از بین ۲۴ گویه، ۲ مورد به دلیل اینکه بار عاملی قابل توجهی بر روی هیچ یک از شاخص‌ها نداشتند، از تحلیل کنار گذاشته شده و تنها گویه‌هایی باقی ماندند که بار عاملی آن‌ها بالاتر از ۰/۴۰ به دست آمده بود. پس از حذف متغیرهای با بار عاملی پایین، مجدد تحلیل عاملی شاخص‌های اصلی به کار گرفته شد. مقدار ضریب KMO، ۰/۸۰ به دست آمد و آزمون بارتلت نیز در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار شد (جدول ۷).

جدول ۷. مقدار KMO و آزمون بارتلت

مقدار KMO	مقدار بارتلت	سطح معناداری
۰/۷۹۸	۱۶۷۷/۹۰۶	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

یافته‌ها نشان داد که ۶ شاخص در مجموع ۶۹ درصد واریانس بر ساخت «تاب‌آوری کسب-وکارهای روستایی» را از نظر مالکان کسب‌وکارهای روستایی شهرستان ملکان تبیین کردند. شاخص‌های «توان تطابق و آینده‌نگری» (۰/۲۲/۹۰)، «تعامل با مشتریان» (۰/۱۳/۸۳)، «موقعیت‌طلبی» (۰/۱۱/۱۸)، «حمایت خانوار» (۰/۸/۲۳)، «برنامه‌ریزی راهبردی» (۰/۷/۱۰) و «حمایت دولت» (۰/۵/۷۷) به ترتیب، بیشترین نقش و تأثیر را در تبیین تاب‌آوری کسب-وکارهای روستایی داشته‌اند (جدول ۷).

یازده گویه شامل داشتن برنامه در رابطه با امنیت و حفاظت از بنگاه؛ دسترسی به مساعدت و یاری در شرایط ضروری؛ تعامل خلاقانه در کسب‌وکار به منظور تأمین منابع و تداوم تولید؛ داشتن برنامه برای مقابله با سوانح؛ برنامه‌ریزی در راستای تقویت کسب‌وکار؛ وجود احساس کنترل در برخورد با پیشامدهای کسب‌وکار؛ مقابله با چالش‌های کسب‌وکار؛ برنامه‌بهداشتی و

ایمنی در کسب و کار؛ تطبیق کسب و کار با نوسانات اقتصادی؛ برنامه تداوم کسب و کار در هنگام غیبت مالک و دلگرمی به آینده کسب و کار، شاخص اول را تشکیل دادند. با توجه به ماهیت متغیرهای بارگذاری شده، از جمله برخورداری از برنامه و وجود احساس کنترل و تعامل خلاقانه و دسترسی به مساعدت و یاری، این شاخص را می توان «توان تطابق و آینده نگری» نام گذاری کرد.

از سوی دیگر سه گویه حمایت روستائیان از کسب و کار؛ ارائه راهکار از طرف کسب و کار برای رفع نیاز ارباب رجوع و مشتری مداری در کسب و کار، دومین شاخص تاب آوری کسب و کارهای روستایی را تشکیل دادند؛ لذا می توان این شاخص را «تعامل با مشتریان» نامید. در رابطه با شاخص سوم نیز سه گویه فرصت طلبی کسب و کار، شناخت رقبا، توجه به نیاز و سلاقی مشتریان بارگذاری شده است. بدین ترتیب این شاخص را می توان «موقعیت طلبی» نامید. دو گویه ارتباط مستمر خانواده با فعالیت های کسب و کار و احساس افتخار خانواده به کسب و کار، در شاخص چهارم بارگذاری شدند. با توجه به گویه های بارگذاری شده در این شاخص، می توان آن را «حمایت و همراهی خانوار» نام گذاری کرد.

در شاخص پنجم، دو گویه برخورداری از چشم انداز و مأموریت و اهمیت و تأثیر برنامه در موفقیت کسب و کار، بارگذاری شد و از این رو می توان آن را «برنامه ریزی راهبردی» نامید. در نهایت گویه «نقش اثرگذار سازمان های دولتی در توسعه کسب و کار» شاخص ششم را تشکیل داد. لذا این عامل را می توان با عنوان «حمایت دولت» نام گذاری کرد. به طور کلی، جدول (۸) شاخص های تاب آوری کسب و کارهای روستایی را نشان می دهد.

جدول ۸. تحلیل ساختار عاملی تاب آوری کسب و کارهای روستایی

نام عامل	متغیرها	بار عاملی	مقدار ویژه	درصد از واریانس کل	واریانس تجمعی
توان تطابق و آینده نگری	برنامه ای در رابطه با حفظ سوابق و اسناد و حفاظت از ساختمان دارم.	۰/۷۷۲	۵/۰۳۹	۲۲/۹۰۳	۲۲/۹۰۳
	کسب و کار من در شرایط ضروری می تواند کمک های مفیدی پیدا کند.	۰/۷۴۴			
	در مواقع خاص و بحرانی، کسب و کار من می تواند واکنش سریع و خلاقانه ای را برای تأمین منابع مورد نیاز خود و تداوم فعالیتش انجام دهد.	۰/۶۹۹			
	برنامه ای برای مقابله با سوانح و بلاای دارم.	۰/۶۹۵			
	برنامه ای برای تقویت کسب و کار خود دارم.	۰/۶۷۴			
	در مورد آنچه که برای کسب و کار من اتفاق می افتد احساس کنترل	۰/۶۶۲			

نام عامل	متغیرها	بار عاملی	مقدار ویژه	درصد از واریانس کل	واریانس تجمعی
	دارم.				
	کسب‌وکار من می‌تواند با تمام چالش‌های پیش روی خود مقابله کند.	۰/۶۲۹			
	محل کارم برنامه بهداشتی و ایمنی دارد.	۰/۶۰۵			
	برنامه‌ای برای تطبیق دادن کسب‌وکار خود با نوسانات اقتصادی (افزایش یا کاهش فعالیت) دارم.	۰/۵۹۵			
	برنامه‌ای برای تداوم کسب‌وکار در هنگام غیبت خودم از محل کسب‌وکار دارم.	۰/۵۵۱			
	آینده کسب‌وکار من مطمئن و دلگرم کننده است.	۰/۴۷۴			
تعامل با مشتریان	کسب‌وکار من از سوی روستائیان به خوبی حمایت می‌شود.	۰/۹۶۲	۳/۰۴۲	۱۳/۸۲۷	۳۶/۷۳۰
	کسب‌وکار من راهکارهایی را برای رفع نیازها و مشکلات مشتریانم ارائه می‌دهد.	۰/۹۵۳			
	کسب‌وکار من روابط قوی با مشتریان و ارباب رجوع خود دارد.	۰/۹۳۴			
موقعیت طلبی	کسب‌وکار من به دنبال فرصت‌های جدید است.	۰/۸۹۸	۲/۴۶۰	۱۱/۱۸۲	۴۷/۹۱۱
	شناخت صحیحی از موقعیت کسب‌وکارم در مقابله با رقبا دارم.	۰/۸۹۷			
	به‌طور معمول مقید هستم نظرات مشتریان درباره محصولات و خدمات ارائه شده توسط کسب‌وکار خود را بدانم.	۰/۶۲۵			
حمایت خانوار	خانواده من به‌صورت روزانه با فعالیت‌های انجام شده در کسب‌وکار در ارتباط هستند.	۰/۸۲۸	۱/۸۱۱	۸/۲۳۱	۵۶/۱۵۳
	خانواده من به وجود این کسب‌وکار افتخار می‌کنند.	۰/۷۵۹			
برنامه ریزی راهبردی	داشتن چشم‌انداز و مأموریت برای یک کسب‌وکار مهم و ضروری است.	۰/۸۲۶	۱/۵۶۳	۷/۱۰۴	۶۳/۲۴۷
	برنامه‌ریزی برای موفقیت یک کسب‌وکار مهم است.	۰/۷۹۵			
حمایت دولت	کمک سازمان‌های دولتی سبب بهبود کسب‌وکار من خواهد شد.	۰/۷۵۲	۱/۲۶۸	۵/۷۶۶	۶۹/۰۱۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بحث و نتیجه‌گیری

یکی از ضرورت‌های ارتقای کارآفرینی توسعه روستایی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، توسعه کسب‌وکارهای روستایی متنوع، پایدار و تاب‌آور است؛ تا از فشار بر منابع طبیعی و اراضی کشاورزی کاسته شده و فرصت‌های شغلی شایسته‌ای فراهم شود. لازمه بهبود تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، به نوبه خود شناسایی عوامل تأثیرگذار و شاخص‌های آن است تا بتوان با سیاست‌گذاری واقع‌گرایانه، نسبت به ایجاد رفتارهای تاب‌آورانه در کسب‌وکارهای روستایی و فراهم‌سازی بستر مقاوم و تاب‌آور در برابر جامعه پرتحول کنونی برای فعالان حوزه کسب‌وکارهای روستایی، اعم از متقاضیان، مالکان، مدیران و حامیان اقدام کرد. این پژوهش ۱۲۰ نفر از مالکان کسب‌وکارهای روستایی شهرستان ملکان استان آذربایجان شرقی را بررسی کرد تا به این سؤال اساسی پاسخ داده شود که کسب‌وکارهای روستایی

موجود چه وضعیتی در زمینه تاب آوری دارند و به طور کلی تاب آوری کسب و کارهای روستایی دارای چه شاخص‌هایی هستند؟

یافته‌های تحقیق نشان داد تنها ۴۴ درصد از مالکان کسب و کارهای روستایی و ۳۹ درصد از کسب و کارهای آن‌ها در شهرستان ملکان تاب آوری مناسبی دارند. طبق مشاهده‌های میدانی محققان و با توجه به اینکه روستاهای مورد مطالعه امکانات زیرساختی و ارتباطی و نیز امکانات زندگی بالایی داشتند و دسترسی آن‌ها به منابع و بازار آسان بود، از این رو به نظر می‌رسد که این عوامل در جلوگیری از وضعیت نامناسب‌تر تاب آوری منطقه مورد مطالعه اثرگذارتر بوده باشند. از نظر مالکان، اهمیت برنامه‌ریزی در کسب و کار، متعهد بودن به شناسایی و کاربرست بهترین اقدام‌ها در کسب و کار و داشتن چشم‌انداز و مأموریت کسب و کار جایگاه مهمی در تاب آوری کسب و کار داشتند. اختصاص اولویت پایین به دلگرم کننده بودن آینده کسب و کارهای روستایی در بین گویه‌های تاب آوری کسب و کار می‌تواند نشان‌دهنده نوعی ناامیدی مالکان کسب و کارهای بیان شده باشد. اولویت‌بندی گویه‌های تاب آوری مالکان کسب و کارها نیز نشان داد که در بسیاری از روستاها اصالت‌ها و باورهای اعتقادی همچنان حفظ شده است و آن‌ها اعتقاد دارند که هنگام مواجهه با مشکلات باید به نصرت پروردگار ایمان داشت و در عین حال نهایت تلاش را به کار برد.

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان داد که با بهبود سطح تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی، میزان تاب آوری کسب و کارهای روستایی نیز به شکل معنی‌داری افزایش خواهد یافت. این یافته با نتایج مطالعه اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴) مطابقت دارد. از سوی دیگر، نتایج به دست آمده از تحلیل عاملی بیانگر آن بود که تاب آوری کسب و کارهای روستایی به ترتیب توسط شاخص‌های «توان تطابق و آینده‌نگری»، «تعامل با مشتریان»، «موقعیت‌طلبی»، «حمایت خانوار»، «برنامه‌ریزی راهبردی» و «حمایت دولت» بر ساخته می‌شود. این شاخص‌ها در مجموع ۶۹ درصد واریانس بر ساخت تاب آوری کسب و کارهای روستایی را تبیین کردند. بر این اساس، توان تطابق و آینده‌نگری در کسب و کار، مهم‌ترین عامل برای بهبود تاب آوری کسب و کارهای روستایی در شهرستان ملکان به‌شمار می‌رود. این یافته با نتایج مطالعه‌های

اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴)، استفنسون و همکاران (۲۰۱۰)، پارسونز (۲۰۱۰)، شوارتز و همکاران (۲۰۰۹) و فرگوسن و همکاران (۲۰۱۰) همخوانی دارد که هر کدام به نوعی به قدرت تطابق، ریسک‌پذیری و سازگاری اشاره کرده‌اند.

عامل «تعامل با مشتریان» دومین شاخصی بود که بر ساخت تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی را تبیین کرد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که با بهبود مشتری‌مداری، تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی در شهرستان ملکان افزایش خواهد یافت. این عامل بیشترین تأثیر را بعد از عامل اول در تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی داشته است و با یافته‌های استفنسون و همکاران (۲۰۱۰) مطابقت دارد که مسئولیت‌پذیری را به‌عنوان یکی از شاخص‌های انطباق سازمان دانسته‌اند. آخرین شاخص تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، عامل «حمایت دولت» است که در آن، فقط یک گویه با بارعاملی ۰/۷۵ بارگذاری شده است. این گویه به‌تنهایی ۵/۷۷ درصد واریانس تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی را در شهرستان ملکان تبیین کرده است. از این رو می‌توان نتیجه گرفت براساس ادراک مالکان کسب‌وکارهای روستایی، حمایت دولت نقش مهمی در بهبود تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی دارد. این عامل با یافته‌های اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴)، شوارتز و مک‌رای - ویلیامز (۲۰۰۹) همخوانی دارد که نبود پشتیبان و حامیان مناسب از کسب‌وکارها را از چالش‌های مهم کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در راستای بقا و تداوم تولید دانسته‌اند.

ساختار شش‌عاملی تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی ملکان، مشابهت‌هایی با ساختار پنج‌عاملی فرگوسن و همکاران (۲۰۱۰) و ساختار هشت‌عاملی اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴) در زمینه عامل‌های حمایت خانوار، تعامل با مشتریان، توان تطابق (سازگاری) و آینده‌نگری و جست‌وجوی فرصت یا موقعیت‌طلبی است. البته عامل حمایت دولت در این تحقیق نقش مستقلی را کسب کرده بود که می‌تواند نشان از احساس وابستگی بیشتر مالکان کسب‌وکارهای کسب و کارهای روستایی در ایران نسبت به کشورهای صنعتی مانند استرالیا باشد.

پیشنهادها

با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادهای زیر برای بهبود وضعیت تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی توصیه می‌شود:

۱. جمع‌آوری، تحلیل و ارائه اطلاعات و روندهای بازار مصرف در وضعیت موجود و سال‌های آتی با هدف تقویت آینده‌نگری و معرفی فرصت‌های آینده؛
۲. بهبود سطح تفکر خلاقانه مالکان با هدف افزایش توان تطابق و اتخاذ به‌موقع ابتکارات نوین برای خروج کسب‌وکار از شرایط بحرانی محتمل؛
۳. برپایی آموزش‌های لازم برای تقویت مهارت‌های مالکان درباره تعامل سازنده و همدلانه با مشتریان؛
۴. آموزش عملی مالکان درباره مهارت‌های برنامه‌ریزی راهبردی به‌ویژه در زمینه ترسیم چشم‌انداز و تعیین مأموریت؛
۵. افزایش حس تعلق در نزد خانوار مالک نسبت به کسب‌وکار مربوطه و آگاه کردن آن درباره حساسیت‌ها و نقاط بحرانی فعالیت بنگاه؛
۶. تقویت اعتقادات مذهبی مالکان به‌ویژه در زمینه اعتقاد به کمک‌ها و امدادهای الهی؛
۷. بهبود مهارت‌های مالکان در زمینه‌های سازگاری با تغییرات زندگی، عزت نفس، تمرکز بر امور، تصمیم‌گیری، مدیریت استرس و اعتماد به نفس؛
۸. سازماندهی و هدایت حمایت‌های دولت از کسب‌وکارهای روستایی از طریق مراکز رشد و کارآفرینی و شتاب‌دهنده مستقر در سطح محلی.
۹. نهایت اینکه بررسی ژرفانگر و کیفی دلایل عدم دلگرمی مالکان کسب‌وکارهای روستایی نسبت به آینده کسب‌وکار خود، برقراری روابط علی- معلولی بین برساخت تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی و متغیرهای مستقل مرتبط و تحلیل تاب‌آوری بنگاه‌های کشاورزی و جوامع روستایی و عشایری، موضوعاتی هستند که مطالعه آنها می‌تواند به توسعه ادبیات تجربی در حوزه تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی در کشور کمک اثرگذاری کند.

منابع

- رضوانی، محمدرضا و نجارزاده، محمد (۱۳۸۷)، "بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستائیان در فرایند توسعه‌ی نواحی روستایی؛ مطالعه موردی: دهستان براآن جنوبی (شهرستان اصفهان)"، توسعه کارآفرینی، ۱ (۲)، صص ۱۸۲-۱۶۱.
- علی‌میرزایی، عرفان؛ اسدی، علی و طهماسبی، مریم (۱۳۹۰)، "موانع توسعه‌ی بنگاه‌های کوچک و متوسط کارآفرین روستایی در استان خوزستان (مطالعه موردی: صنایع تکمیلی خرما)"، توسعه کارآفرینی، ۳ (۱۲) صص ۱۸۴-۱۶۵.
- قاسم، مرضیه و حسین‌جاری، مسعود (۱۳۹۱)، "تاب‌آوری روان‌شناختی و انگیزشی درونی- بیرونی: نقش واسطه‌ای خودکارآمدی"، *روان‌شناسی تحول: روان‌شناسی ایرانی*، ۹ (۳۳) صص ۷۱-۶۱.
- مرکز آمار ایران، نتایج طرح آمارگیری نیروی کار پاییز ۱۳۹۵.
- معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی (۱۳۹۴)، "تحلیلی بر نقش و جایگاه مناطق روستایی (مروری بر برنامه پنج ساله توسعه مالزی ۲۰۲۰-۲۰۱۶)"، مرکز پژوهش‌های مجلس شوراس اسلامی، شماره مسلسل ۱۴۶۰۳. صص ۲۲-۱.
- معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی (۱۳۹۵)، "تحلیل مبانی و الزامات اقتصاد مقاومتی، دستاوردهایی برای سیاست‌گذاری توسعه کشاورزی و روستایی"، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۵۱۵۴. صص ۶۰-۱.
- Anthopoulou, T., Kaberis, N., & Petrou, M. (2017). Aspect And Experiences Of Crisis In Rural Greece. *Narratives Of Rural Resilience. Journal Of Rural Studies*, 52(2017), 1-11.
- Bosworth, Gary. (2012). Characterising Rural Businesses E Tales From The Paperman", *Journal Of Rural Studies*, 28(4), 499-506.
- Brewton, K.E., Danes, Sh., Stafford, K., & Haynes, G.W. (2010). Determinants Of Rural And Urban Family Firm Resilience. *Journal Of Family Business Strategy*, 1(3), 155-166.
- Dahles, D., & Susilowati, T.P. (2015). Business Resilience In Times Of Growth And Crisis. *Annals Of Tourism Research*, 51, 34-50.
- Danica W. Y. Liu., A. Kate Fairweather-Schmidt., Richard A. Burns & Rachel M. Roberts (2014), The Connor-Davidson Resilience Scale: Establishing Invariance Between Gender Across The Lifespan In A Large Community Based Study, *Jurnal Of Psychopathol Behav Assess*, 37(2), 340-348.
- Ferguson, C., Cohen, L., Pooley, J.-A., & Harms, C. (2010). Resilience In Small Business Owners. *Unpublished Manuscript, Edith Cowan University. Perth, WA*.
- Folke, C. (2006). Resilience: The Emergence Of A Perspective For Social-Ecological Systems Analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253-267.
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor Analysis (2nd Ed)*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Heijman, W.J.M., Hagelaar, J.L.F., & Van Der Hiede, M. (2007). Rural Resilience As A New Development Concept, *Proceedings Of 100th Seminar Of EAEE*, 283-396.
- Magis, K. (2010). Community Resilience: An Indicator Of Social Sustainability. *Journal Society & Natural Resources*, 33(5), 401-416.
- Masten, A. S. (2004). Regulatory Processes, Risk, And Resilience In Adolescent Development. *Annals Of The New York Academy Of Sciences*, 1021, 310-319.
- Miller, F., Osbahr, H., Boyd, E., Thomalla, F., Bharwani, S., Ziervogel, G., Walker, B., Birkmann, J., Vander Leeuw, S., Rockström, J., Hinkel, J., Downing, T., Folke, C., & Nelson, D. (2010). Resilience And Vulnerability: Complementary Or Conflicting Concepts?. *Journal Of Ecology And Society*, 15(3), 1-25.
- Roggio, P. (2011). Resilience And Small Business. *Thesis, Edith Cowan University*, 2-54.
- Schwarz, I., & Mcrae-Williams, P. (2009). Water Reform And The Resilience Of Small Business People In Drought-Affected Agricultural Communities. *Rural Society*, 19(3), 199-210.
- Scott, M. (2013). Resilience: A Conceptual Lens For Rural Studies?. *Geography Compass*, 7(9), 597-610.
- Steiner, A., & Atterton, J. (2015). Exploring The Contribution Of Rural Enterprises To Local Resilience. *Journal Of Rural Studies*, 40, 30-45.
- Steiner, A., & Cleary, J. (2014). What Are The Features Of Resilient Businesses? Exploring The Perception Of Rural Entrepreneurs. *Journal Of Rural And Community Development*, 9(3), 1-20.
- Stephenson, A., Seville, E., Vargo, J., & Roger, D. (2010). Benchmark Resilience: A Study Of The Resilience Of Organisations In The Auckland Region. *Resilient Organisations Research Programme*. 7-39.
- Thompson, B. (2004). Exploratory And Confirmatory Factor Analysis: Understanding Concepts And Applications. *American Psychological Association*.
- Tompkins, J. A. (2007). 4 Steps To Business Resilience. *Industrial Management*, 49(4), 14- 18.
- Windle, G. (2010). What Is Resilience? A Review And Concept Analysis. *Reviews In Clinical Gerontology*, 21(2), 152-169.